

Justus Lipsius' verblijf in Jena aan de hand van zijn briefwisseling en redevoeringen. 1572-1574

door

SYLVETTE SUÉ

Licentiate in de Klassieke Filologie. Assistentie V.U.B.

Justus Lipsius schreef in oktober 1600 zijn autobiografische brief¹ aan zijn oud-student J. Woverius, die toen op studiereis in Spanje was. Het beeld dat Lipsius van zijn leven schetst is dat van een professor, die slechts leeft voor het beroep, de wetenschap, het onderzoek en de studie, die zich verder om niets bekommert en, onbeïnvloed door de politiek en de openbare aangelegenheden, zich aan stille arbeid wijden wil. Over zijn politiek-religieus verleden wil en moet hij zwijgen.

't Is vooral opvallend hoe snel hij over zijn Jena-tijd heenloopt. Slechts één zin wijdt hij aan zijn drie-semester verblijf aldaar². De reden van deze geheimhouding is van godsdienstige aard: in september 1572 komt hij in die stad en gaat over tot de lutherse godsdienst. In 1591, na gedurende dertien jaar aan de calvinistische Universiteit te Leiden te hebben gedoceerd, verzoent hij zich plechtig met de rooms-katholieke Kerk. Hij wil graag opnieuw de gunst en het vertrouwen van de katholieken winnen, daarom die zwijgzaamheid over zijn bekering tot de lutherse Kerk en zijn andere activiteiten te Jena.

* * *

Van zijn verblijf aan deze lutherse Universiteit zijn ons 36 brieven overgebleven, 28 van zijn hand en 8 aan Lipsius gericht³.

1. Deze brief werd voor het eerst gepubliceerd in 1602 als nr. 87 in de *Epistolarum Selectarum Centuria Miscellanea*.

2. Deze zin luidt: „Ik verbleef wat meer dan een jaar te Jena, waar ik onderwees; 't was het begin van mijn professorale loopbaan”.

3. Deze brieven komen echter niet voor in de *Centuria Epistolarum* van Lipsius (daarvoor waren ze te gevaarlijk), maar wel in de volgende werken: *J. Lipsii Epistolarum praetermissarum decades sex nunc primum editae, partim ex primis editionibus retractae*, (1610); *Lipsius Proteus* (1614), het polemisch werk van Th. Sagittarius; en in *Sylloge Epistolarum a viris illustribus scriptarum*, (1724-1727). Verder zijn er nog heel wat handschriftelijke documenten, originelen en kopieën in buitenlandse bibliotheken bewaard.

Jammer genoeg zijn dit zeker niet alle brieven die tussen 1572 en 1574 werden geschreven. Zo stelden wij vast dat minstens twee brieven van Lipsius zijn verloren gegaan en minstens 4 aan hem gericht.

Tot de kennis van deze periode dragen verder bij de 4 redevoeringen, die hij te Jena uitsprak; nl. bij de aanvang van zijn colleges over Tacitus, bij de inleiding tot zijn cursus over Cicero's brieven aan Atticus, bij de dood van Johan Wilhelm, hertog van Saksen, en bij de promotie van zeven Magisters⁴.

Aan de hand van deze bronnen hebben wij het drie-semesteriel verblijf van Lipsius te Jena op een vrij volledige wijze kunnen reconstrueren.

* * *

Na een verblijf van twee jaar te Rome als secretaris van kardinaal Granvelle, keerde Lipsius in 1570 naar Leuven terug⁵. Hier wijdde hij zich niet meer aan de studie der klassieke Oudheid, maar leidde een lustig leventje en gaf zich over aan frivoliteiten, zoals hij zelf vertelt in zijn autobiografische brief aan Woverius⁶. Dit duurde zo een jaar, maar toen bracht zijn „natura melior” hem terug op het goede pad en hij besloot een reis te ondernemen naar Wenen. Redenen om zijn vertrek te wettigen geeft Lipsius wel, maar op enigszins verschillende wijze naar gelang van het tijdstip waarop hij schrijft.

In zijn inaugurele rede te Jena⁷ wijdt hij breedvoerig uit over de omstandigheden, die hem dwongen zijn vaderland te verlaten. Zo verklaart hij o.m. dat zijn sympathie voor de ware, d.i. de hervormde godsdienst, samen met de steeds toenemende wreedheid van de Spanjaarden en de misdaden der inquisitie – die zijn eigen leven bedreigde – hem tot dit besluit brachten⁸.

4. Alle Jena-redevoeringen, samen met de 4 andere uit zijn Leuvense studententijd, werden gebundeld in *Justi Lipsi Orationes Octo Jenae Potissimum Habitaе, E Tenebris Erutae Et In gratiam, studiosae juventutis foras productae*, Darmstadt, 1607, in-8°, 118 p.

5. Cf. Bouchery, H. F., *Waarom Justus Lipsius gevierd?* (Brussel 1949), p. 11; Oberman, *Van Leiden naar Leuven, De Overgang van Justus Lipsius naar een Roomse Universiteit* (1908), p. 85 plaatst zijn terugkeer naar Leuven in 1571.

6. *Cent. III Misc., Ep. 87*: „Lovanium deinde redii, annum egi, in ἀκμῆ ipsa adolescentiae... et egi (simpliciter apud te dicam) haud usquequaque ad priscae Catonis normam. Liber eram, parentum et tutorum expertus atque ita choreis, sodalitiis, nugis, ludum et libentiam aliquam aetati dedi”.

7. *Oratio II*, ed. or. Kromayeri, pp. 29-32.

8. Cf. Daarentegen zijn gesprek met Carolus Langius, dat als inleiding dient voor Lipsius' eerste filosofisch werk *De Constantia* (I, C. 1, 1637): „Openhartig” vertelt hij hem de redenen van zijn vertrek: de onzekere politieke toestand, de onbeschaamdheid van het krijgsvolk, de onophoudelijke burgeroorlogen. Het gebrek aan gemoedsrust en kalmte brachten hem ertoe het rampzalige „België” te verlaten.

De juiste datum van zijn vertrek is niet gekend. Als „terminus post quem” nemen wij aan 23 oktober 1571, datum waarop hij zijn getuigschrift van „baccalaureus utriusque iuris” van de Leuvense Universiteit bekwam, het enige getuigschrift dat hij te Jena trouwens bij zich had⁹. Eind-oktober zal Lipsius zich dus op reis hebben begeven. Onderweg hield hij halt te Dôle in Franche-Comté¹⁰, waar zijn vrienden Lernutius en Giselinus vertoefden. Bij de promotie van deze laatste tot doctor in de geneeskunde, waarvan de juiste datum niet bekend is, sprak Lipsius een redevoering uit¹¹ *Utrum jurisprudentia, an medicina plus boni hominibus attulerit*. Dan volgde er een festijn waarbij Lipsius zich wellicht de wijn zo goed liet smaken, dat hij 's nachts plots zo'n hevige koortsaanval kreeg, dat er zelfs voor zijn leven werd gevreesd¹². Na zijn herstel begaf hij zich rechtstreeks naar Wenen.

Over zijn activiteiten aan het keizerlijk Hof vernemen wij slechts karige berichten, zodat wij wel mogen veronderstellen dat zijn ontvangst door keizer Maximiliaan II niet bijzonder luisterrijk moet geweest zijn. Wat er ook van zij, hij vertoefde er verscheidene maanden¹³ en niet gedurende enkele weken, zoals Van der Haeghen en Oberman beweren¹⁴. Hij maakte er kennis met voor-aanstaande geleerden als Augerius Busbequius, Joannes Sambucus, Joannes Crato en Stephanus Pighius. Op zekere dag echter vertrok Lipsius plots tegen de middag, zonder van zijn zojuist genoemde vrienden afscheid te nemen. Alleen een zekere Nigrivola en Jacobus Crayus, die ons onbekend zijn, deden hem uitgeleide. Het enige wat hij achterliet was een briefje bestemd voor Pighius, met het verzoek zijn plotse vertrek te verontschuldigen bij Augerius, Biesius en Sambucus¹⁵. In zijn autobiografie spreekt hij niet van een plotseling vertrek, wel integendeel: zijn vrienden hadden getracht hem in Wenen te houden door hem verschillende betrekkingen aan te bieden, maar Lipsius had heimwee en wilde naar zijn vaderland terugkeren¹⁶. Veel geloof hechten wij aan deze

9. Dit document bevindt zich te Weimar in het „Landeshauptarchiv”, (Reg. 0 717); brief 73 02 26 J.

10. *Cent. III Misc.*, Ep. 87: „prius tamen et obiter Dolâ Sequanorum lustrata”.

11. *Oratio VIII*, ed. or. Kromayeri, pp. 105-120.

Cf. Eugenio Garin: *Der italienische Humanismus* (Bern, 1947), Kap. I § 6: *Der Streit um den Vorrang der Rechtswissenschaften oder der Medizin*.

12. *Cent. III Misc.*, Ep. 87; *Epistolic. Quaest. III*, Ep. 23.

13. Cf. brief 72 09 10 waar Stephanus Pighius vanuit Wenen schrijft: „Uw welwillende gezindheid jegens mij, mijn beste Lipsius, heb ik overvloedig leren kennen door deze omgang van enkele maanden”.

14. Cf. *Bibl. Lips.* I, p. III; Oberman (p. 87) spreekt van een verblijf van zes weken.

15. Cf. *Brief 72 09 10*.

16. *Cent. III Misc.*, Ep. 87: „atque ii retinere me et illigare in iis locis, non una conditione conati. Frustra nam patriam respectabam”.

versie niet : vooreerst weet Pighius klaarblijkelijk niets van een terugreis naar de Nederlanden, maar stuurt op 10 september zijn brief aan Lipsius naar Jena. Heimwee lijkt ons bovendien onwaarschijnlijk en niet ernstig genoeg om zo'n plotselinge en vrij onbeleeft verdwijning uit Wenen te rechtvaardigen. Neidhardt van zijn kant acht dit verhaal eveneens weinig waarschijnlijk¹⁷ en gaat zoeken naar een mogelijke uitleg over Lipsius' „vlucht". Hij veronderstelt dat Lipsius wel verschillende betrekkingen aangeboden kreeg, maar dat geen ervan voldeed aan de verwachtingen, die hij gekoesterd had. Het zou dus eerder een gevoel van teleurstelling zijn, van onvoldaanheid, dat hem uit Wenen wegvoerde.

Vanuit Wenen reisde hij door Bohemen, waar hij Praag bezocht¹⁸, vervolgens door Misnië, Thuringen en omgeving. In deze streken maakte hij ongetwijfeld een ophoud te Leipzig, al zegt hij ook daar nergens iets rechtstreeks over. Hier maakte hij kennis met Joachim Camerarius¹⁹. In deze stad of voordat hij te Leipzig aankwam, bereikte hem slecht nieuws vanuit de Nederlanden. Opnieuw waren er onlusten uitgebroken en zijn vaderlijk erfgoed was door Spaanse soldaten geplunderd. Deze gebeurtenissen deden hem besluiten zich in Saksen te vestigen, geldgebrek echter verplichtte hem waarschijnlijk naar een betrekking uit te kijken. We mogen aannemen dat Camerarius, zo hij Lipsius' aandacht niet op de jonge Universiteit van Jena, de *Academia Salana* of *ad Salam* (die gebrek had aan hoogleraren) gevestigd heeft, hem zeker in zijn besluit naar Jena te gaan heeft gesteund en geholpen bij het solliciteren naar een betrekking aldaar. Camerarius, „Praeceptor Germaniae", en intieme vriend van Melanchton, bovendien een befaamde geleerde, wiens zachtmoedige aard zeker Lipsius zal aangetrokken hebben, gaf hem een aanbevelingsbrief mee voor zijn vriend Andreas Ellinger, die geneeskunde doceerde te Jena²⁰. Neidhardt veronderstelt dat Camerarius met verscheidene professoren van de Universiteit moet bevriend zijn geweest en dat Lipsius van hem meerdere aanbevelingsbrieven meekreeg voor andere professoren²¹. Maar noch in de brieven van Lipsius, noch in die van Camerarius komt iets voor dat zulke veronderstelling grond kan geven, des te meer daar er een scherpe godsdienstige kloof bestond

17. Neidhardt, R., *De Justi Lipsi vita Jenensi orationibusque ab eo habitis. Programma Gymnasii Passaviensis, 1892-1893*, Passau, p. 12.

18. Miraeus, A., *Vita Justi Lipsi Sapientiae et Litterarum Antistiti*, Antwerpen, 1609, p. 13.

19. Cf. Brief 72 10 09; brief 72 10 17.

20. Cf. brief 72 10 09: „Uw aanbeveling en een onvoorziene gunstige gelegenheid hebben mij met Dokter Ellinger in verbinding gesteld, toen ik bij een koorts-aanval een beroep moest doen op zijn hulp".

21. Neidhardt, p. 14.

tussen de crypto-calvinistische Universiteit Leipzig en de gnesiolutheraanse Jena. Met die aanbevelingsbrief uitgerust begaf hij zich naar „Athenae ad Salam” waar hij in de eerste dagen van september 1572 moet aangekomen zijn ²².

* * *

De juiste datum van zijn aankomst is niet bekend, maar hij was alleszins te Jena vóór 20 september 1572, dag waarop zijn sollicitatiebrief ²³ door de Rector Tileman Heshusen in het *Consistorium* werd voorgelezen ²⁴. Op de dag van zijn aankomst kreeg hij een koortsaanval, die hem de belroos bezorgde ²⁵. Ellinger verzorgde hem met een aderlating en Lipsius genas vlug. Zo was de kennismaking tussen Lipsius en Ellinger onmiddellijk gemaakt en uit dat contact groeide een innige vriendschap tussen de twee gematigde en zachtaardige geleerden, vriendschap die zal duren tot Lipsius' vertrek uit Jena. Na zijn herstel bracht Ellinger hem wellicht in contact met Tileman Heshusen, de Rector van de Universiteit, die door Hertog Johan Wilhelm speciaal naar Jena werd geroepen en als hoogleraar in de theologie werd aangesteld om er „für den reinen Glauben (sc. Gnesiolutheranisme) zu wirken”, en die dus ook in zeer groot aanzien stond bij de Hertog. Op Heshusen moet Lipsius een goede indruk hebben gemaakt, zowel wat de geleerdheid betreft als wat de geloofsovertuiging aangaat, want hij was onmiddellijk bereid om hem met raad en daad bij te staan. Aan de Universiteit was toevallig de leerstoel van geschiedenis vrijgekomen, en al was de geschiedenis nu niet precies de specialiteit van Lipsius, de omstandigheden en wellicht de materiële zorgen lieten hem geen keuze. Hij maakte zijn wens om een leerstoel te bekomen aan Heshusen kenbaar, die hem aanraade zijn kandidatuur aan de Senaat van de Universiteit voor te leggen. Alvorens tot de bijeenroeping van de Senaat over te gaan, raade Heshusen Lipsius aan deze zaak met Wigand, een andere invloedrijke hoogleraar in de theologie, te bespreken en diens oordeel in te winnen. Lipsius volgde de raad van Heshusen op en ontmoette Wigand. Deze ging met het plan van Heshusen akkoord en bijgevolg zond Lipsius een verzoekschrift aan de Senaat van de Universiteit, waarin hij zijn diensten aanbood en om een publiek of privaat leraarsambt verzocht, zonder evenwel

22. De Universiteit Jena werd in 1548 opgericht door de hertogen van Saksen om het verlies van de Universiteit Wittenberg, na hun nederlaag bij Mühlberg en de ondertekening van de „kapitulatie van Wittenberg” (1547) te vergoeden.

23. Cf. Sagitt., pp. 15-17.

24. Cf. Sagitt., p. 18.

25. Cf. *Cent. I Misc.* [1586], Ep. 76.

te specificeren²⁶. Men zal er hier misschien op wijzen, dat in een brief van 1592 aan Abraham Ortelius, Lipsius beweert dat hem een post werd aangeboden aan de Universiteit²⁷. Deze bewering vinden wij ook terug in recente biografieën, die Lipsius' sollicitatiebrief niet kennen of niet willen kennen²⁸. Roersch daarentegen kent de brief wel, maar betwijfelt er de authenticiteit van, omdat er een valse verklaring zou in voorkomen²⁹. Maar iemand, die de zaak objectief onderzoekt, moet er zich over verwonderen, dat aan volstrekt onbekende vreemdeling, zo maar een vacante leerstoel aan een universiteit wordt aangeboden. De toekomst zal uitwijzen dat Lipsius die betrekking niet zo gemakkelijk kreeg. Daarnaast zegt Lipsius zelf in zijn inaugurele rede over Tacitus³⁰: „Fateor, Auditores, non solum voluntate mea, sed etiam petitione ab amplissimo Rectore et ornatissimo Senatu hoc mihi munus fuisse iniunctum”, en in dezelfde redevoering lezen we nog: „... cum, inquam, consilium a Magnifico Domino Rectore et Amplissimo Senatu petissem, non solum humaniter ab iis exceptus, sed etiam ad publicam historiarum lectionem sum admissus”. Wij hopen dat hiermee dit oude misverstand nu eens en voor goed uit de weg is geruimd. Lipsius' woorden in zijn brief aan de Senaat zijn trouwens ondubbelzinnig: „Derhalve vraag ik u, op grond van de gemeenschap van godsdienst, die tussen ons bestaat, en in naam van de gemeenschappelijke banden der studie, dat, indien u mij daartoe geschikt acht, u zou toestaan dat ik aan deze Universiteit van u wordt opgenomen om een openbaar of privaat professoraat te bekleden”. Deze brief is belangrijk, niet alleen als bewijs voor

26. Cf. Sagitt., pp. 15-17.

27. Cf. Burman I, Ep. 158: „Voor 20 jaar ongeveer, toen ik de onlusten in mijn vaderland ontvluchtte, kwam ik in die stad aan. Men bood mij een leraarsambt aan en ik aanvaardde het”.

28. Cf. Nisard, C., *Le Triumvirat littéraire au XVIIe siècle*, Parijs, 1852, p. 27: „Bien qu'il n'eût que vingt-quatre ans, on lui offrit et il accepta la chaire d'éloquence et d'histoire à l'université d'Iéna”; Van der Haeghen, *Bibl. Lips. I, p. IV*: „il accepta, avec le modique traitement de 100 florins par an, la place de professeur d'histoire et d'éloquence à l'université d'Iéna, qui lui avait été offerte par le duc de Saxe, Jean-Guillaume de Weimar”; Thonissen (BG, s.v. Lipse, kol. 332) „Ce fut dans cette dernière contrée, qu'il recut l'offre d'une chaire d'histoire et d'éloquence à l'université à Iéna”; Allard, H. J., *J. Lipsius, 1547-1606* (in *Studiën op godsd., wet. en lett. gebied*) Utrecht, jrg. 32, LIII, 1899, p. 414: „Hij begaf zich naar de Lutherse Universiteit van Jena, waar hij in oktober van hetzelfde jaar de hem gretig aangeboden leerstoel der Geschiedenis en Welsprekendheid aannam”.

29. *BN XII*, kol. 243: „S'il faut croire à l'authenticité des lettres au sénat académique de Iéna et au duc de Saxe, publiées par le professeur Sagittarius, dans son „Lipsius Proteus” (Francfort, 1614), il aurait dès le début, en demandant une chaire professorale, affirmé son attachement à la foi luthérienne. Mais nous avons peine à croire que Lipse ait réellement écrit ces lettres, car il aurait avancé en même temps un fait certainement erroné, à savoir qu'il avait déjà enseigné l'histoire à Dôle, avec un traitement des Etats de Bourgogne”.

30. *Oratio II*, Ed. Or. Kromayeri, p. 29.

zijn sollicitatie, maar bovendien geeft Lipsius erin blijk van zijn gehechtheid aan het hervormde geloof. Het voornaamste argument van Roersch tegen de echtheid van de brief is dat Lipsius erin beweert hoogleraar in de geschiedenis te zijn geweest te Dôle, met een staatsbezoldiging, welke verklaring hij zal herhalen in zijn brief aan Hertog Johan Wilhelm, waarvan het origineel echter wel bewaard is³¹. Wij hebben vroeger reeds aangehaald dat hij te Dôle een redevoering ter ere van zijn vriend Giselinus heeft uitgesproken; hoogleraar is hij er evenwel niet geweest. In zijn autobiografische brief is er immers alleen sprake van die redevoering en niet van een leerstoel in de geschiedenis³². Bovendien zegt Lipsius in dezelfde brief dat dit ambt te Jena zijn eerste stappen in het professoraat betekende. Het is niet zo moeilijk te raden waarom hij dit professoraat te Dôle verzonnen heeft: zoals wij reeds zegden: nog geen 25 jaar oud, en als een volslagen vreemdeling kwam hij te Jena aan. Misschien kenden zijn collega's Lipsius' enig filologisch werk *Variarum Lectionum Libri IIII*, maar zo heel zeker is dat niet. Hij moest toch op de een of andere manier een goede indruk maken bij de Senaat van de Universiteit en deed het dus voorkomen alsof hij reeds enige anciënniteit bezat in het geschiedenisonderricht. Met dezelfde bedoeling verzekerde hij immers de Franse taal machtig te zijn (hetgeen juist is) en de Italiaanse, hetgeen wij voorlopig niet kunnen bevestigen of op voldoende wijze weerleggen. Dat hij werkelijk de verklaring over zijn professoraat te Dôle heeft afgelegd, blijkt uit een aanbevelingsbrief van Heshusen aan Wolfgang von Koeteritz, geschreven op 14 oktober 1572³³. Hierin lezen wij immers: „Vanuit Zuid-Nederland is bij ons een voorname en geleerde Heer gekomen, meester Justus Lipsius uit Overijse bij Brussel, die eens te Dôle in Franche-Comté als hoogleraar heeft gefungeerd”.

Dank zij Sagittarius³⁴ weten wij dat Lipsius' sollicitatiebrief door Heshusen op 20 september 1572 in het Consistorium werd voorgelezen. Er werd besloten dat Lipsius onder het professorenkorps zou opgenomen worden, indien hij o.m. aan de drie volgende voorwaarden zou voldoen:

1. „ut amplectatur sinceram et Lutheranam religionem;
2. demonstrat se esse Philosophiae magistrum legitime promotum;
3. testimonium adferat vitae et morum”.

31. Cf. brief 73 00 00 J.

32. Neidhardt, (p. 16) merkt hierbij spottend op: „Natuurlijk wenste hij dat aan het nageslacht zou bekend zijn dat hij te Dôle een kleine redevoering hield, maar dat hij in 't openbaar aan de Universiteit te Dôle had gedoceerd vond hij niet vermeldenswaard”.

33. Deze brief bevindt zich te Weimar, Landeshauptarchiv, Reg. 0 717, p. 2.

34. Sagittarius, p. 18.

Sagittarius beweert verder dat de eerste voorwaarde werd vervuld, de twee andere niet. Wij zijn ervan overtuigd, dat Lipsius op gebied van geloof voldoening heeft moeten geven om aan de streng-lutheraanse Universiteit van Jena toegelaten te worden. Nisard meent dat Lipsius een geloofsbelijdenis heeft moeten afleggen, die wellicht, zegt hij, door de statuten van de Universiteit werd voorgeschreven³⁵. Als argumenten voor deze veronderstelling voert hij aan dat Jena een stookplaats van het protestantisme was en dat Lipsius' „vijanden" hem nooit op het punt van de godsdienst aanvielen. Zoals Oberman (p. 90) opmerkt, zijn dat geen echte bewijzen voor het bestaan van zulke geloofsverklaring. Wij hebben de statuten van de Universiteit uit het jaar 1569 onderzocht: daarin wordt geen eed vereist van de professoren³⁶. In deze statuten komt enkel een bepaling voor aangaande de belijdenis van de leden der Universiteit: er wordt nl. de wens uitgedrukt dat de professoren, de studenten en alle leden van de universitaire gemeenschap de reine leer, die bevat is in de 3 zgn. symbolische boeken zouden naleven³⁷, zonder dat er evenwel van eed sprake is. Maar in het geval van Lipsius was het iets anders: als vreemdeling en als vroegere katholiek heeft hij wel een geloofsverklaring moeten afleggen. In de correspondentie van Heshusen vinden wij er gelukkig een afdoende bewijs van. In de reeds geciteerde brief aan Wolfgang von Koeteritz schrijft hij immers het volgende: „De Senaat heeft hem die bevoegdheid toegekend, mits hij rechtshapen was inzake geloofsbelijdenis en een graad had en een getuigenis van zijn levenswandel zou voorleggen. Hij legde een uitmuntende geloofsbelijdenis af, ook wat het Avondmaal van de Heer betreft". Verder bezitten wij nog het getuigenis van zijn collega Schlüsselburg³⁸: „J. Lipsius was eertijds mijn collega en hoogleraar in de welsprekendheid aan de Universiteit Jena in Thuringen, waar hij zich gedroeg als een grote aanhanger van de lutherse godsdienst en door een eed bevestigde dat hij de leer van

35. Nisard, p. 28.

36. Neidhardt, p. 17, daarentegen beweert: „Deinde illo tempore nemo munus non solum non publicum, sed ne honorarium quidem iniuratus inibat".

37. Cf. Schwarz, J. C. E., *Das erste Jahrzehend der Universität Jena*, Jena, 1858, p. 95: „Und dieweil dann solche unsere Universitet, wie vorstehet, furnemlich zu erhaltung Gottes worts und Chrislicher Religion und also zu seiner Allmechtigkeit Lob Ehre und Preis gemeint, So wollen wir das sich erstlich alle Professoren, Studenten und ander Glieder derselben unser Universität nach Gottes reinem wort wie das in der Augspurgischen Confession und darauff erfolgten Apologi, so Anno 30 geschehen desgleichen den Schmalkaldischen Artikeln die Anno 37 vorgliechen worden bekandt und verfast in irem einfeltigen reinen und gewissen vorstandt und Worten halten darwider offentlich oder heimlich des orts zu Ithena oder anderswo durch einige Practicirung und unterschiebung nicht thun noch handeln sollen".

38. Cf. P. Bayle, s.v. *Lipse*, p. 1828 adn.

Luther als de enige, eeuwige en goddelijke waarheid erkende en de afgodendienst en de godslastering van de Roomse antichrist veroordeelde”.

Te Jena was de eerste voorwaarde, nl. de geloofsbelijdenis, ongetwijfeld de belangrijkste, zodat, toen Lipsius deze eenmaal had vervuld, hij met de hulp van zijn invloedrijke beschermers, Heshusen en Wigand, de vervulling der twee andere wellicht kon uitstellen met beloften³⁹. Men zou zich kunnen afvragen waarom de Senaat van de Universiteit niet méér aandrang op het voorleggen van het getuigschrift, dat moest bewijzen dat Lipsius de titel van „Magister artium” bezat, maar wij mogen niet vergeten dat hij hun had wijsgemaakt dat hij te Dôle hoogleraar was geweest, zodat zij, die zijn verzoek onderzochten, overtuigd waren dat hij die titel bezat. De Senaat van de Universiteit stemde erin toe, dat Lipsius in de faculteit zou opgenomen worden, op voorwaarde dat hij het gevraagde getuigschrift binnen de zes maand zou voorleggen⁴⁰. Hij kreeg de toelating om in 't openbaar college te geven in de geschiedenis⁴¹.

De indruk, die zijn collega's en zijn toehoorders van hem opdeden, was buitengewoon gunstig: zo schrijft Heshusen op 14 oktober 1572 aan Eberhard von der Tann⁴²: „Hij is buitengewoon welsprekend en welbespraakt, en hij is aangenaam bij het spreken: hij heeft een vaardige tong. Hij bezit een grote kennis van de geschiedenis. Bij zijn toehoorders valt hij ten zeerste in de smaak en men noemt hem een tweede 'Rosa' in de geschiedenis”.

Lipsius bezat nu wel de „potestas legendi”, maar het was Hertog Johan Wilhelm, die de aanstelling van Lipsius moest bekrachtigen en vooral hem een bezoldiging toestaan, indien dit in zijn bedoeling lag. Lipsius bezat gelukkig machtige vrienden aan de Universiteit, die de gunst van de Hertog genoten, zoals Rector Heshusen, die op 14 oktober 1572 twee aanbevelingsbrieven⁴³ schreef voor Lipsius aan vooraanstaande personen uit de omgeving van de Hertog: de eerste aan Eberhard von der Tann, de andere aan Wolfgang von Koeteritz, waarin hij hun verzoekt al hun invloed bij de Hertog aan te wenden om voor Lipsius een be-

39. Cf. Goetz, *Justus Lipsius und sein Dekanat in Jena*, Jena, 1929, p. 10.

40. Cf. Weimar, *Landeshauptarchiv*, Reg. A 6600, p. 17^v.

41. Cf. brief 73 00 00 J: „Toen ik mijn voornemen aan de Heer Rector Magnificus en aan de gehele Senaat kenbaar had gemaakt, werd ik door hen vriendelijk ontvangen en toegelaten om publieke lezingen te houden in de geschiedenis, welke opdracht ik vroeger in Boergondië heb vervuld”.

42. Weimar, *Landeshauptarchiv*, Reg. 0 717, p. 1: „alteram... Rosam”. Johannes Rosa was Lipsius' voorganger als hoogleraar in de geschiedenis.

43. Deze brieven zijn bewaard in het Landeshauptarchiv te Weimar, Reg. 0 717, p. 1-2.

zoldiging los te krijgen. In naam van de Rector en de professoren vertrok er eveneens op 14 oktober 1572 een Duitse brief rechtstreeks aan de Hertog gericht ⁴⁴, met het verzoek – gezien de Universiteit een „professor historicus” nodig had – Lipsius, wiens lof ze zongen, voor een tijd aan te nemen als „professor historicarum” en hem genadig een bezoldiging toe te kennen. Lipsius van zijn kant bleef niet lijdelijk toezien, maar richtte een brief aan de Hertog, ongedateerd, maar die door ons ca. midden oktober wordt gedateerd ⁴⁵. Daarin beweert hij, op grond van zijn godsdienst, uit zijn vaderland en bezittingen te zijn verdreven. Toen hij zich voor een maand te Jena vestigde en zijn diensten aan de Universiteit aanbood, gaven de Rector en de Senaat hem de toestemming om „publice” college te geven in de geschiedenis. Maar aangezien hij, beroofd van alles, in een vreemde streek vertoefde, verzocht hij de Hertog een ereloon als vergoeding voor zijn diensten en een geschenk als aanmoediging.

Uit dit alles blijkt duidelijk dat het niet zo gemakkelijk was in de „Facultas Artium”, die als de laagste onder de faculteiten gerangschikt stond, een bezoldiging te bekomen. Lipsius wilde zeker spelen en begaf zich op 16 oktober 1572 naar Weimar: dit vernemen wij uit de reeds vermelde brief van Heshusen aan Wolfgang von Koeteritz, raadsheer van de Hertog. Hierin verzoekt Heshusen hem aan Lipsius een onderhoud toe te staan. Deze bekwam zeer vlug wat hij wenste: van 17 oktober dateert het schrijven van de Hertog aan de Universiteit ⁴⁶, waardoor hij „magister Justus Lipsius Iscanius Bruxellensis” voor de duur van één jaar op proef aanstelt om de „Artes und Historicas publice der jugendt zum besten zu treulich und vleissigk zu profitiren und zu lesen”. Als bezoldiging voor zijn arbeid zullen hem 100 gulden voor de vier kwartalen worden uitbetaald uit de vorstelijke rekenkamer. Lipsius vond dit maar een geringe som, maar in vergelijking met de bezoldiging van zijn collega’s der „Facultas Artium” mocht hij zich toch nog gelukkig achten ⁴⁷.

* * *

Toen de brief van de Hertog te Jena was aangekomen, werd Lipsius op 23 oktober 1572 officieel in het professorenkorps opgenomen. Op 24 oktober werd hij op zijn verzoek verbonden aan de filosofische Faculteit ⁴⁸. In het archief van de Universiteit,

44. Deze brief is bewaard: Weimar, Landeshauptarchiv, Reg. 0 717, pp. 4-6.

45. Cf. brief 73 00 00 J.

46. Weimar, *Landeshauptarchiv*, Reg. 0 717, p. 8.

47. Cf. brief 72 11 18.

48. Cf. Sagittarius, p. 18.

(fol. 154) dat thans niet meer voorhanden is, stond te lezen: „Rectore Tilemanno Heshusio Wesaliense Sacrae Theologiae Doctore et Professore ab Augusto anni 1572 usque ad Calendas Januarii. Acta: Nobilis Vir et Magister artium Justus Lipsius Iscanius Bruxellensis cooptatus est in numerum Professorum, et Oratoriae ac historiarum professio eidem mandata est”. Bij het aanvaarden van zijn leerstoel sprak Lipsius een inaugurele rede uit, waarvan de tekst echter niet bewaard is en waarvan de inhoud niet eens met zekerheid te bepalen is. In het archief van de Universiteit (fol. 156) staat alleen⁴⁹: „Justus Lipsius disputavit pro loco”. Zeumer van zijn kant deelt ons slechts de titel mee van deze „disputatio”⁵⁰: „Ienae itaque professionem oratoriae et historiae adeptus disputationem pro loco ‘de terra preciosa’ habuit”.

Lipsius was nu dus hoogleraar in de Geschiedenis en in de Welsprekendheid. Hij is de enige geweest, die te Jena deze twee vakken ooit cumuleerde⁵¹. Als onderwerp koos Lipsius voor zijn cursus geschiedenis de Annalen van Tacitus⁵², omdat deze schrijver het meeste praktische nut oplevert voor de tegenwoordige tijd. Niet lang echter gaf hij college over Tacitus: reeds op 18 november 1572 meldde hij aan Joachim Camerarius dat hij de Commentaren van Caesar in 't openbaar onderwees, die een veel gemakkelijker schrijvers is⁵³. In diezelfde brief zegt hij echter niets over zijn cursus over Tacitus, zodat sommige geleerden hieruit ten onrechte hebben afgeleid dat hij nooit Tacitus heeft besproken en dat bijgevolg zijn eerste openingsrede een vervalsing is⁵⁴.

Om zijn studenten het begrijpen van de klassieke auteurs te vergemakkelijken, hield Lipsius korte lezingen over Romeinse realia: o.a. over de naamgeving en over de meest gebruikelijke afkortingen. Hiervan zijn ons alleen studentenaantekeningen overgebleven.

Met de tweede cursus, die gaat over de welsprekendheid, begon hij pas na zijn officiële benoeming. Hierin behandelde hij de brieven aan Atticus. Tot de praktische oefeningen mogen wij ook zijn twee Ciceroniaanse redevoeringen, de eerste als inleiding op Tacitus, de tweede op Cicero, rekenen. Zijn voornaamste theoretische cursus was de onvoltooide *Institutio oratoria* of *De ratione dicendi*, die ons eveneens door studentennotities bekend is. In

49. Sagittarius, p. 18.

50. Zeumer, *Vitae professorum Jenensium*, Jena, 1711, Classis IV, p. 21.

51. Goetz, G., *Geschichte der klassischen Studien an der Universität Jena von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Jena 1928, p. 6.

52. Cf. *Oratio II J. Lipsii, habita Jenae anno 1572, cum inciperet publice interpretari Cornelium Tacitum*.

53. Cf. brief 72 11 18; Sagittarius, p. 26.

54. Cf. Roersch, *BN XII*, kol. 243.

verband met deze cursus dienen nog twee korte cursussen vermeld te worden, die beide handelen over de spelling. De eerste heet *de Orthographia*, de tweede draagt als titel *de vetere Latinorum scriptura*. Dit is alles wat er over zijn bedrijvigheid als hoogleraar bekend is. Maar zijn vrije tijd bracht hij niet in ledigheid door: amper twee maanden in Jena aangekomen, meldde Lipsius aan Camerarius dat hij 8 boeken *Antiquae lectiones* klaar had en dat hij ook de kritische studie van Tacitus' werken en zijn aantekeningen daarbij beëindigd had⁵³. Te Jena begon hij ook nog aan de opstelling van de historische commentaar op het werk van de Latijnse historicus, zoals blijkt uit het inleidend woord tot de eerste uitgave van 1574⁵⁵.

* * *

Lipsius ondervond weldra moeilijkheden aan de Universiteit. Hiervan horen wij voor het eerst in zijn correspondentie op 22 februari 1573, in een brief aan Ellinger⁵⁶. Toen het wellicht de beurt was voor de hoogleraar in de geschiedenis om de ereplaats van deken der filosofische faculteit te bekleden, vond Lipsius het vanzelfsprekend aanspraak op deze waardigheid te mogen maken, al was hij nog maar kort geleden aangesteld en zonder dat hij zijn belofte had nagekomen en het gevraagde getuigschrift aan de Faculteit had voorgelegd. Bijgevolg waren zijn collega's van de „*Facultas Artium*” van oordeel dat zij hem het dekanaat niet „*simpliciter*” en „*absolute ohne condition*” konden toekennen. Lipsius dacht er echter niet aan de Faculteit voldoening te schenken: hij kon het bewust „*testimonium*” onmogelijk aan de Faculteit voorleggen, om de eenvoudige reden dat hij de graad van „*Magister artium*” niet bezat en nooit bezeten heeft⁵⁷. Daarom

55. Cf. Ruysschaert, *Juste Lipse et les Annales de Tacite*, p. 7.

56. Cf. brief 73 02 22. Deze gebeurtenissen konden wij reconstrueren aan de hand van 3 brieven van Lipsius (73 02 26 J, 73 02 26 M, 73 02 26 T), maar vooral aan de hand van de brieven die zich bevinden te Weimar in het Landeshauptarchiv Reg. A 6600: 3 Latijnse brieven: de eerste is door Heshusen aan Eberhard von der Tann gericht op 23 februari 1573; de tweede door de „*Vicedecanus*”, Professoren en andere *Magistri* van de „*Facultas Artium*” aan Gervasius Marstaller op 25 februari 1573; de derde op 26 februari 1573, schrijver en geadresseerde zijn onbekend; twee Duitse: een van de Rector en de Senaat van de Universiteit aan de Hertog, van 24 februari 1573; en een van de „*Vicedecanus*”, Professoren en *Magistri* van de „*Facultas Artium*” op 25 februari 1573 aan de Hertog.

57. Cf. Mennen, H., *Justus Lipsius auf der Bursa nova tricornonata zu Köln*, 1913, p. 416: „Lipsius was van 1559-1560 leerling te Keulen aan de „*Bursa Nova Tricornonata*” in de *Grammatica superior*, 1560-1561 in de *Poëtica*, 1561-1562 in de *Rethorica*, 1562-1563 in de *Logica*; deze sloot hij af met het Baccalaureaat, nadat hij zich op 20 april 1563 in de „*Artistenfakulät*” had laten „*immatrikulieren*”; van 1563 tot 19 juni 1564 bevond hij zich in de *Physica*. In het dekanale boek van de „*Artistenfakulät*” (IV, fol. 317) staat te lezen onder 19 juni 1564: „*acceptit literas promotionis, nempe baccalaureatus, Jodocus Lips Bruxellensis, in bursa*

zocht hij allerlei uitvluchten om aan deze verplichting te ontsnappen⁵⁸: hij was ijlings moeten vluchten uit zijn vaderland wegens de godsdienstvervolgingen en had op dat ogenblik andere dingen in zijn hoofd dan de zorg voor een getuigschrift. Bovendien had hij een certificaat bij zich, dat bewees dat hij „baccalaureus iuris” was, welke graad hij van meer waarde achtte dan die van „Magister Artium”. Zijn collega’s werden daardoor niet overtuigd. Zij spoorden hem ertoe aan om een „testimonium” van deze „gradus” uit Keulen te doen komen, maar hij weigerde, omdat hij zagezegd vreesde zijn vrienden, zichzelf, en hun bezittingen in gevaar te brengen. Zijn collega’s toonden hem aan dat dit gevaar slechts denkbeeldig was en dat hij dit getuigschrift gemakkelijk door een goede vriend of bekende in zijn vaderland kon laten aanvragen te Keulen. Lipsius gaf hen de plechtige verzekering dat hij zijn titel van magister vóór tien jaar bij de Jezuïeten van Keulen had behaald en stelde de Faculteit voor dit onder ede te bevestigen. Hierop repliceerden zijn collega’s dat, al zouden zij hem graag willen geloven, de statuten geen vrede nemen met zulke persoonlijke verzekering en dat zij bovendien niets vermelden van een „iuramentum” maar dat zij uitdrukkelijk schriftelijke of mondelinge bewijzen, door betrouwbare personen, opeisen. Lipsius bleef echter hardnekkig weigeren. Tenslotte betwijfelden zijn collega’s of de Jezuïeten wel het „ius promovendi” bezaten en besloten zelf een bode naar Keulen te sturen met een brief om te informeren of Lipsius wel bij hen tot magister was gepromoveerd geworden. Het meningsverschil was zo groot geworden, dat de Rector niet meer verhinderen kon dat de hele Staat van de Universiteit zou bijeengeroepen worden. De Faculteit bleef evenwel hardnekkig op haar standpunt staan, ondanks de argumenten van Lipsius. De Rector had daarop beide partijen tot eendracht aangespoord en de Faculteit erop gewezen dat het niet zijn bedoeling was de statuten ook maar enigszins te verzwakken. Beide partijen moesten zich dan uitspreken of ze zich zouden onderwerpen aan de beslissing van de Senaat. Lipsius verklaarde zich akkoord: hij merkte waarschijnlijk dat de Senaat voor het grootste deel aan zijn kant stond, wellicht dank zij Heshusen en Wigand. De Faculteit daarentegen

Jesuitarum promotus”. Hij liet zich een bewijs geven van zijn examen vooraleer uit Keulen weg te gaan; het examen voor *Magister* echter heeft hij niet afgelegd: hiervan is niet het minste spoor te ontdekken in het archief van de Jezuïetenorde in Keulen. In de brief aan Ortellius (9 februari 1592) beweert Lipsius de nodige examens voor die titel te hebben afgelegd en te zijn toegelaten tot die waardigheid. De pest echter dreef hem zagezegd op de vlucht en beroofde hem daardoor van die eretitel. Dat verhaal van de pest is een verzinsel van Lipsius, hetgeen geen garantie is voor de geloofwaardigheid van de rest van zijn bewering.

58. Cf. brief 73 02 26 J.

maakte een voorbehoud: de Senaat moest Lipsius verplichten binnen een termijn van 4 maanden zijn getuigschrift in te dienen. De Senaat vond dergelijke handelwijze op zichzelf onrechtvaardig en was niet bereid dit van Lipsius te eisen. Bijgevolg braken de heren van de „*Facultas Artium*” de discussie af en besloten de zaak aan de Hertog voor te leggen, die echter op dat ogenblik zwaar ziek was. Op 23 februari 1573 vertrok er een brief van Heshusen aan Eberhard von der Tann, die de functies van de Hertog waarnaam tijdens diens ziekte, opdat hij krachtens zijn gezag de twisten aan de Universiteiten zou bijleggen en de eer van Lipsius zou beschermen. Op 24 februari zonden de Rector en de andere professoren van de Universiteit een Duitse brief aan de Hertog, opdat hij de strijdvraag in de zin van de meerderheid zou afhandelen. Het is pas op 25 februari dat de „*Vicedecanus, de Professoren en Magistri der Facultas Artium*” een brief richtten aan Caspar Melissander, gouverneur van de zonen van de Hertog, met het verzoek de ingesloten Duitse brief aan de Hertog te overhandigen of, als dit onmogelijk was, aan Eberhard von der Tann. Hierin legde de Faculteit de hele kwestie nog eens uit en verzocht de Hertog de statuten te doen eerbiedigen en Lipsius te verplichten een bewijs van zijn graad voor te leggen. Lipsius van zijn kant verloor geen tijd en schreef op 26 februari 1573 drie brieven naar Weimar, de eerste aan Gervasius Marstaller, de geneesheer van de Hertog, met het verzoek zijn belangen te bevorderen bij de hertogelijke raadsheren; de tweede – die zeer uitvoerig is – aan Hertog Johan Wilhelm: hij drukt erin zijn hoop uit dat de Hertog, naar de geest van de statuten eerder dan naar de letter, zijn beslissing zou nemen; de derde is geadresseerd aan Eberhard von der Tann, in wiens handen ook de vorige brief moest terechtkomen: deze brief had vooral tot doel, het plan van zijn collega's om een bode naar Keulen te sturen, te verhinderen. Van 26 februari dateert een Duitse brief, die o.i. het klad is van het bescheid dat door de vorstelijke kanselarij, in naam van de stervende Hertog, aan de Universiteit moest overgemaakt worden. De inhoud van deze brief, die zeer moeilijk te lezen is, is uiterst belangrijk, zoals blijkt uit de enkele woorden, die wij eruit pikken: „U[nsere] G[nädigster] F[ürst] unt Herre hat / befolen dem Rectori und Senat Seiner F[ürstlichen] G[naden] Universitet / Jhena ... auch der facultet / Philosophiae bericht volgendes bescheidt / zugeben ... das Magister / Justus Lipsius unverhindert / ... ad decanatum solle admittirt worden”. Hierop volgt dan nog een post scriptum van de „Fürstlich S[ächsischen] Cantzley” dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat: „U[nsere] G[nädigster] F[ürst] und Herre hat / allbereyt dem Rectori und Senat

/ der Universitet Ihene, entlichen / Befel uberschickt, wes sich / die professores artium, des / Decanats halben kegen M. Justo Lipsio professori oratorie, erzeigen / und verhalten sollen, ugeachtet yrer Kegenbedenken. / Bey solchem Bescheidt laszen S[eine] f[ürstliche] G[naden] es nochmals beruhen / und geschicht daran S[einer] f[ürstlichen] G[naden] entliche Meynunge. Signatum Weymar den 26 februari anno 73". Het enige probleem, dat overblijft, is te weten of de officiële tekst van deze brief werd verstuurd vóór de dood van de Hertog op 2 maart 1573, m.a.w. of Lipsius tot het dekanaat werd toegelaten vóór die datum. Wij achten dit hoogst waarschijnlijk, vermits Lipsius op diezelfde dag, toen hij nog niet op de hoogte was van het overlijden van Johan Wilhelm van Saksen, aan Ludovicus Camerarius schrijft⁵⁹: „Dat onze Doorluchtige Vorst gedaan heeft wat er hem te doen stond, hebt u wel uit de geruchten gehoord. Bijgevolg kunt u zich wel indenken hoe onze zaken gesteld zijn: moge God ze leiden, daar menselijke raadgevingen ons in de steek laten". Van der Haeghen, daarentegen, is een andere mening toegedaan⁶⁰: hij beweert dat de professoren van de „Facultas Artium" beroep deden op de Keurvorst August van Saksen, de opvolger van de overleden Hertog en dat deze, verontwaardigd over zulke vitterijen, een zeer harde brief aan hun adres schreef, waarin hij het bevel gaf Lipsius op staande voet tot deken van de Faculteit te benoemen. Van dergelijke brief is ons niets bekend, evenmin als van het beroep der Faculteit op de Keurvorst van Saksen⁶¹. Merkwaardig genoeg is het pas op 3 juli dat hij aan zijn vriend Joachim Camerarius zijn bevordering, samen met een verhoging van zijn bezoldiging, meedeelt⁶²: „Mijn bezoldiging is enigszins verhoogd en ook mijn eer, aangezien mij de eerste plaats onder de professoren van de 'Artistenfaculteit' werd toegekend". Lipsius trad evenwel als deken op ten minste sedert 1 juni 1573: dan schrijft hij zijn eerste officiële mededeling bestemd voor de studenten van de „Facultas Artium", die tot „Magistri" wensen te promoveren⁶³.

Ondertussen waren te Jena de moeilijkheden van religieuze aard opnieuw begonnen. Na de dood van Hertog Johan Wilhelm, liet

59. Cf. brief 73 03 02.

60. Cf. Bibl. Lips. I, p. V.

61. Wellicht heeft Van der Haeghen dit alles afgeleid uit Lipsius' brief aan Ortelius van 9 februari 1592 (Burman I, 158). Daar staat immers te lezen: „ad Principem itur. Is publicis imperiosisque literis jubet pro Magistro me esse et haberi et creari illico Decanum". Maar dit verklaart nog niet waarom Van der Haeghen de Keurvorst vermeldt. Goetz (p. 370) weet van dit alles niets af en herhaalt eenvoudig de woorden van Van der Haeghen, zich baserend op het gezag van deze geleerde.

62. Cf. brief 73 07 03.

63. Cf. brief 73 06 01.

Keurvorst August, uit de Albertijnse tak van de Saksische familie, zich reeds op 8 april 1573 in Weimar door de Landdag huldigen⁶⁴. Dertien jaar lang regeerde August over beide Saksen. Zijn godsdienstige politiek had tot doel aan de eindeloze twisten onder de lutherse theologen en Universiteiten een einde te maken. In dit proces kreeg Jena en haar flaciaanse of gnesio-lutheraanse partij er het eerst de weerslag van. Op staande voet liet de Keurvorst Heshusen en Wigand, de ijverigste leiders van die strekking, samen met nog enkele andere polemici ontslaan en uit Saksen wijzen. In de Universiteit en in Thuringen voerde hij met geweld zijn zogezegd bemiddelingsvoorstel in, de „Concensus Dresdensis”. Alle professoren, die weigerden hem te onderschrijven, werden verplicht ontslag te nemen. Slechts vier leden van het professorenkorps bleven na die maatregel over, waaronder Ellinger en Lipsius. In Thuringen verloren 111 predikanten hun plaats na een „Kirchenvisitation”. Lipsius trok zich dit niet zo erg aan, want in de brief aan Camerarius, waarin hij deze gebeurtenissen vertelt⁶⁵, drukt hij zijn tevredenheid uit over zijn verblijf in Jena, ter wille van de liefelijkheid van de streek, maar vooral om de gemoedsrust en de godsdienstvrijheid die er heerst. Eens te meer huichelt Lipsius in een brief en dan nog wel tegenover een goede vriend.

Op 28 juli 1573 bevorderde hij, als deken der Filosofische Faculteit, de 7 kandidaten, die met succes het tweevoudig examen hadden afgelegd, tot „Magistri Artium” en schonk hun de kentekens van hun waardigheid tijdens een plechtigheid, waarop hij de beroemde *Oratio de Concordia* uitsprak. In het tweede deel van zijn redevoering pleitte hij voor de vrede en de eendracht onder de protestanten, verder verheerlijkte hij Keurvorst August en vergeleek hem met keizer Augustus: zoals deze een einde had weten te maken aan de Romeinse burgeroorlogen, had de Keurvorst de onenigheden in de lutherse Kerk weten te bedaren. Th. Simar ziet in deze redevoering een verdediging van de „Consensus” van Dresden⁶⁶. Dit toont opnieuw de zwakke zijde van Lipsius' karakter aan: zijn beschermers Heshusen en Wigand zijn in ongenade gevallen en uit de Universiteit en uit Saksen gewezen wegens hun verzet tegen de „Consensus”, en terstond laat Lipsius hen in de steek en doet zijn best om in de gunst van de nieuwe heerser te komen. Maar hij ging nog verder: zo beweerde hij in een brief aan Camerarius, die wij in de eerste helft van september 1573

64. Cf. *Geschichte der Universität Jena 1548/1558-1958 Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum*, Jena, 1958, I, p. 44.

65. Cf. brief 73 09 00.

66. Cf. Th. Simar, *Juste Lipse*, Le Musée belge, 1911, p. 283.

situieren, dat de geleerdheid van de nieuwe benoemde professoren die van de afgezette verre overtrof⁶⁵.

* * *

Nu volgt er een onderbreking van meer dan een maand in Lipsius' correspondentie. Het academiejaar was ten einde⁶⁷ en hij maakte van de zomervakantie 1573 gebruik om op reis te gaan, naar Keulen⁶⁸. Hoelang hij daar verbleef is niet bekend. Het enige wat wel van zijn verblijf aldaar bekend is, is zijn huwelijk met Anna van den Calstere, een nogal kribbige en bazige weduwe. Hierover zijn echter de meningen verdeeld. Lipsius zegt nergens expliciet in welk jaar hij haar huwde: tijdens de vakantie 1573 of na zijn vertrek uit Jena in maart 1574? Volgens sommige geleerden verloofde hij zich alleen met haar in 1573 en zou haar pas na zijn vertrek uit Jena hebben gehuwd⁶⁹. Deze indruk doet men inderdaad op als men zijn autobiografische brief leest⁷⁰: „Toen de beroeringen evenwel lichtjes bedaard waren, wendde ik opnieuw mijn blikken naar mijn vaderland en naar de mijnen. Ik ging naar Keulen en ik trouwde er, minder op raad van mijn vrienden dan uit eigen initiatief”. De huwelijksakte is niet meer voorhanden⁷¹, maar toch zijn wij ervan overtuigd dat hij in augustus 1573 heimelijk in 't huwelijk trad⁷². Om zulks te beweren steunen wij ons op Lipsius' laatste Jenabrief, in feite zijn afscheidsbrief van 1 april 1574 aan Andreas Ellinger, vanuit Frankfurt geschreven⁷³. Hierin zegt hij door het „Fatum” uit Jena te zijn weggerukt. Reeds bij zijn vertrek had hij gezinspeeld op de reden van zijn ontslag, maar nu bekende hij het openlijk: „Ligavit me Juno”. Hij was gehuwd en met geen geweld of overreding kreeg hij zijn Juno mee naar Jena. Zelfs aan zijn beste vriend Ellinger had hij niets over zijn huwelijk gezegd, na zijn terugkeer te Jena, begin september 1573. Hiervoor moeten er wel

67. De regeling van de studie werd in Duitsland oorspronkelijk naar de jaren geordend, niet naar de semesters. Het studiejaar „ordinarius” of „ordinarium” ging van herfst tot herfst. De aanvang van het nieuwe academiejaar viel gewoonlijk omstreeks midden-oktober voor alle faculteiten. Cf. Kaufmann, G., *Geschichte der deutschen Universitäten* II, Graz, 1958, p. 261-262.

68. Cf. brief 73 09 00; brief 73 10 07.

69. Cf. Thonissen, kol. 332; G. Oestreich, *J. Lipsius in sua re*, in *Formen des Selbstdarstellung*, Berlijn 1956, p. 304; Streber, s.v. *Lipsius*, *Kirchenlexikon* VII, Freiburg, 1891, kol. 2086.

70. Cf. Bergmans, *L'autobiographie de Juste Lipse*, publiée avec une traduction française et des notes, Gent, 1889, p. 24.

71. Vermoedelijk is hij kerkelijk gehuwd maar nergens, noch in het stadsarchief, noch in het archief van het Bisdom Keulen, is een spoor van een huwelijksakte te vinden.

72. Cf. Roersch, *BN* XII, kol. 245-246; Bouchery, p. 12; Oberman, p. 103.

73. Cf. brief 74 04 01.

bijzondere redenen bestaan hebben, die hem zo voorzichtig deden handelen. Anna van den Calstere, weduwe van Henri Lottyns, stamde uit een patricische familie van Leuven, was veel ouder dan Lipsius⁷⁴ en bovendien ultra-katholiek⁷⁵. Het is dan ook begrijpelijk dat iemand, die op 28 juli zo'n scherpe redevoering tegen de Roomse godsdienst had uitgesproken om daarna in augustus met een streng-Roomse vrouw ongetwijfeld een katholiek huwelijk te sluiten, voorzichtig handelde met een diep stilzwijgen te bewaren. Wat nu de andere mogelijkheid betreft, die lijkt ons onwaarschijnlijk : tussen 12 en 18 maart heeft Lipsius Jena verlaten⁷⁶, wellicht nog dichter bij 18 maart. Hij maakte een omweg over Weimar vooraleer zich naar Frankfurt te begeven : het is hier dat hij aan Ellinger zijn huwelijk meldt. Het is blijkbaar pas daarna dat hij zich naar Keulen begeeft om zich bij Anna van den Calstere te vervoegen. Zijn huwelijk moet dus wel in het jaar 1573 worden geplaatst : anders zien wij niet goed in hoe hij in Keulen reeds vóór 1 april 1574 zou gehuwd zijn.

Vanuit Keulen begaf hij zich naar Frankfurt, waar hij de boekenbeurs bezocht. Hier ontmoette hij o.m. Henri Estienne, die hij al van vroeger scheen te kennen. Verder maakte hij er kennis met Joachim Camerarius jr., die doctor in de geneeskunde was. Dit zijn al de gegevens die ons bekend zijn over Lipsius' vakantiereis. Begin september (volgens onze berekening) was hij alleen terug in Jena, wellicht met de bedoeling zijn ontslag in te dienen en de Universiteit te verlaten.

Na zijn terugkeer te Jena worden Lipsius' brieven zeldzamer : slechts twee epistels, die voor ons nog enkele biografische gegevens bevatten waren het resultaat van een verblijf, dat nog vijf maanden duurde voordat we de eerste echo vernemen van zijn plannen om te vertrekken. Wij veronderstellen bijgevolg dat er in die periode niets bijzonders is gebeurd en dat Lipsius gewoon zijn cursus verder heeft gegeven.

* * *

Het is pas op 23 februari 1574 dat wij het eerst van zijn vertrekplannen horen in een brief aan Camerarius. Waarom hij eigenlijk weggaat zegt hij niet, tenzij heel vaag⁷⁷ : „Ik heb u geschreven

74. Haar geboortedatum hebben we niet kunnen ontdekken. De geboorteregisters van de parochie St. Pieter te Leuven gaan niet terug tot het begin der 16e eeuw.

75. Cf. brief 74 03 12.

76. Cf. brief 74 03 12.

77. Cf. brief 74 02 23. In deze brief maakt Lipsius zijn gelukwensen over aan Ludovicus Camerarius ter gelegenheid van diens huwelijk, zonder dat hij maar de minste toespeling maakt op zijn eigen huwelijk.

over mijn besluit om te vertrekken, waartoe noodzakelijke beweegredenen mij aanzetten, die ik niet wens toe te vertrouwen aan deze brief". Wanneer hij juist zijn ontslag aan het Hof heeft aangeboden, is niet bekend. Het laatste bericht in de Annalen van de Universiteit over zijn activiteit als hoogleraar geeft ons alleen een „terminus post quem”⁷⁸: „Decano Facultatis Philosophicae M. Aegidio Salio Boiemo a IV Kal. Sextil. usque ad decimum Calendas Martii MDLXXIII. Professores Philosophiae et artium fuerunt: M. Aegidius Salius, M. Justus Lipsius Iscanius”. Dit betekent dat Lipsius op 20 februari nog altijd ingeschreven stond op de lijst der professoren. Daarna wordt zijn naam niet meer vermeld in de Annalen, zodat wij hieruit kunnen besluiten dat zijn ontslag op 't einde van het dekenaat van Aegidius Salius viel of in het begin van het ambtstermijn van de volgende deken. In elk geval op 12 maart 1574 schreef hij aan de Raadsheren van Saksen dat hij eervol ontslag had gekregen van het Hof van Coburg en verzocht hij om de uitbetaling van het trimester, dat aanving op 3 maart⁷⁹. Dank zij deze laatste Jenabrief van Lipsius weten wij ook approximatief wanneer hij de stad verlaten heeft: hij meldde hun dat hij binnen de 6 dagen zou heengaan, d.i. tussen 12 en 18 maart 1574, terwijl Ellinger reeds op 21 maart, in een brief naar Weimar gericht⁸⁰, zijn verdriet uitspreekt over Lipsius' vertrek. De juiste dag kennen wij natuurlijk niet, maar Ellingers brief schijnt onmiddellijk daarna geschreven te zijn, zodat wij ons wel niet erg zullen vergissen, wanneer wij Lipsius' vertrek omstreeks 18 maart plaatsen⁸¹. Tal van studenten en Ellinger o.m. deden hem uitgeleide onder het herhaaldelijk roepen van „Habui-mus Lipsium” en te midden van de algemene ontroering begaf hij zich op weg naar Weimar⁸². Volgens de latere brief aan Ortelius

82. Cf. brief 74 03 21.

78. Cf. Sagittarius, p. 27.

79. Cf. brief 74 03 12. Dit laatste verzoek werd ingewilligd: dit deelt hij ons ten minste mede in de reeds vermelde brief aan Ortelius: „Sed tamen honeste petito commeatu, honeste impetrato”.

80. Cf. brief 74 03 21.

81. Halm, K., *Ueber die Aechtheit der dem Justus Lipsius zugeschriebenen Reden. Eine litterarhistorische Untersuchung*, München, 1882, II (p. 16 noot 3): schrijft dat Lipsius op 20 maart uit Jena vertrok, hetgeen mogelijk is, maar wat tamelijk willekeurig lijkt gekozen te zijn. Nisard (p. 30) daarentegen zegt: „Le premier mars il partit”. Deze datum heeft hij zeker gehaald uit Lipsius' brief aan de Senaat van Frankfurt (*Cent. ad Germ. et Gall.*, Ep. 68) waarin te lezen staat: „e qua (sc. Jena) migravi primo Martio”. Neidhart (p. 24) legt deze datum anders uit. Volgens hem betekent de uitdrukking „primum Martium” niet hetzelfde als „primum diem Martii” maar moet begrepen worden als „begin maart”, net zoals Lipsius in dezelfde brief schrijft: „ultimo Julio” d.i. einde juli voor iets dat op 28 juli plaats had. In de brief 74 03 05 zegt Lipsius dat hij reeds op 1 maart te Keulen was, welke datum ons verzonnen schijnt te zijn. We moeten evenwel aanstippen dat Roersch (*BN XII*, kol. 246) deze datum aanneemt.

bood hij voor zijn vertrek plechtig een gastmaal aan zijn collega's aan. Later zullen de protestanten beweren dat hij stiekem uit Jena is weggelopen. Hierover vernemen we iets in 1592, d.i. toen Lipsius reeds uit Leiden weg was en te Luik vertoefde⁸³. Sagittarius heeft in 1614 die beschuldiging overgenomen, zonder evenwel bewijzen hiervoor aan te brengen⁸⁴: „Discessit, evasit, erupit insalutata Academia, utinam salva Fama, et sine bonorum elusione imo laesione”, en wat verder „Lipsius hinc abiit tacitus, vel simulans, se e nuditis proprediem rediturum”. Samen met Heinsius denken wij dat dit verhaal door protestantse theologen, die aan Lipsius zijn godsdienstveranderingen niet vergaven, werd uitgevonden.

Het enige probleem dat nog overblijft, is de ware reden voor zijn vertrek uit te vissen. Aangezien Lipsius op dit punt in zijn correspondentie niet zo duidelijk is geweest als wenselijk was, hebben geleerden allerlei verklaringen voor zijn vertrek gezocht, de ene al waarschijnlijker dan de andere. Wij denken dat men hiervoor niet één bepaalde reden kan opgeven, maar dat men met een complex samenstel van motieven te doen heeft. Halm b.v. veronderstelt dat hij door zijn op 28 juli 1573 gehouden redevoering *De Concordia* zich vele vijanden had gemaakt en dat derhalve zijn toestand te Jena onhoudbaar was geworden⁸⁵. Dit is niet uitgesloten, maar zoals Oberman⁸⁶ zijn wij ook van mening dat zijn huwelijk een veel belangrijker rol heeft gespeeld. Zijn vrouw moet vrij welgesteld zijn geweest, zodat zijn materiële toestand veel was verbeterd en hij gemakkelijker zijn leerstoel kon laten varen. Zijn huwelijk is trouwens ook de reden die hij aan Ellinger opgeeft⁸⁷. Oberman van zijn kant koestert het vermoeden dat hij zich niet al te zeer zal uitgeput hebben om zijn vrouw naar Jena te krijgen⁸⁸. Al was gewis zijn huwelijk de hoofdoorzaak van zijn vertrek, toch moeten er nog andere aanleidingen geweest zijn, die hem tot dit besluit brachten. Volgens Nisard⁸⁹ was hij de afgunst en de twisten van zijn collega's beu. Ook Neidhardt⁹⁰

83. Cf. Burman I, 158: „Atqui discessum etiam meum ab eo loco culpant”. Nisard, p. 29: Volgens hem werd Lipsius' naam ook uit de Annalen van de Universiteit geschrapt, maar hiervan is ons niets bekend.

84. Sagittarius, p. 27.

85. Halm, *ADB*, s.v. *Lipsius*, p. 741.

86. Oberman, p. 103-104.

87. Cf. brief 73 09 00.

88. Cf. Oberman, p. 104.

89. Nisard, p. 30: Hiervan horen we een echo in zijn brief van september 1573, aan Joachim Camararius: „sed elegantiore doctrinam in hoc loco efflorescere, et qui litteratos si non oderunt, certe non amant”. Maar waarschijnlijk hebben ook anderen dit afgeleid uit Lipsius' brief aan Ortelius (1592) waar hij schrijft: „Ea res mordere collegas meos alios, nos celebrari, coli, in ore et laudibus esse”.

90. Neidhardt, p. 25.

houdt daarmee rekening, maar stipt verder aan : het lage ontwikkelingspeil van zijn studenten ⁹¹ en de karigheid van zijn bezoldiging ⁹². Als laatste reden meent hij te mogen vermelden : de dwang die Lipsius zich oplegde om te veinzen lutheraan te zijn en de vrees ontmaskerd te zullen worden. Hier zijn wij het echter met hem niet eens : ons baserend op de Jenabrieven en de redevoeringen geloven wij dat Neidhardt van het vooropgezet idee vertrekt dat Lipsius slechts met de lippen lutheraan was en daarvan allerlei besluiten afleidt. Ten slotte kunnen wij doen opmerken dat heimwee naar zijn vaderland hierin misschien ook wel een rol kan gespeeld hebben. Voortdurend informeerde hij te Jena naar nieuws uit de Nederlanden. Bovendien was het nooit zijn bedoeling zich daar definitief te vestigen. Hij beschouwde de stad steeds als een toevluchtsoord en was vast besloten te vertrekken, zodra in zijn vaderland de rust was weergekeerd ⁹³.

Vooraleer Saksen voor goed te verlaten, ging hij te Weimar afscheid nemen van de vorstin weduwe Dorothea-Susanna. Van daaruit ging hij naar Frankfurt en vervolgens naar Keulen, waar hij nog negen maanden vertoefde alvorens naar Overijse terug te keren. Dit betekende het einde van een episode uit zijn leven, die niet van moeilijkheden was gespaard gebleven en die hem later aan het einde van zijn leven nog veel last zou bezorgen. Met zijn vertrek verbrak Lipsius ook alle vriendschapsbetrekkingen : Joachim Camerarius overleed reeds in april 1574 en aan Ellinger heeft hij klaarblijkelijk niet meer geschreven, althans is hier geen spoor van te ontdekken.

En ondanks alles is zijn drie-semesteriel verblijf in Jena toch niet oneervol geweest.

91. Cf. brieven 72 11 18 en 73 09 00.

92. Cf. brief 73 09 00, waar hij verzucht : „Wat bij ons inspanningen zijn, zijn bij andere beloningen”.

93. Cf. brief 72 11 18, waar hij schrijft : „Het is voorzeker mijn vast besluit geenszins van woonplaats te veranderen, tenzij de stormen in ons vaderland zouden bedaald zijn”.